

درس ۱۵: منبع خوانی

یا مهارت‌های استفاده از منابع تحقیق (۲)

اهداف این درس

با فراگیری مطالب این درس، شما می‌توانید:

۱. مراحل و روش دقیق خوانی را بشناسید؛
۲. با اجرای مطالعه دقیق خوانی در منابع تحقیق به مراد دقیق نویسنده و سازمان مطالب پی ببرید؛
۳. مطالب دریافتی را ساختارمند خلاصه کنید تا در فرایند تحقیق از آن استفاده کنید؛
۴. با یادگیری مطالعه دقیق، خود را برای پردازش اطلاعات آماده سازید.

را با هم کسب کند. یکی از راهکارهای مناسب برای این کار «مطالعه دقیق» است که شرایط و روشی خاص دارد.

بسیاری از دانش‌پژوهان، هنگامی که یک منبع را با مطالب متنوع مطالعه می‌کنند، در آن گم می‌شوند و نمی‌توانند از حاصل مطالعات خود، اندام‌وار و ساختارمند، بهره‌برند. این معضل، مشکل دیگری به بار می‌آورد و آن عدم پردازش درست مطالب و درنهایت، کپی‌برداری و استفاده خام از اطلاعات در تحقیق پایانی است. ازسوی دیگر، به علت روشمند نبودن مطالعه، محققان مبتدی در برابر دانش‌هایی که از مآخذ کسب می‌کنند، به خضوع، انفعال، شگفتی و خودکم‌بینی درمی‌افتند و خود را کمتر از آن می‌بینند که اظهار وجود کنند و می‌کوشند همواره در امتداد همان مطالب دست‌به‌عصا راه بروند تا نکند کسی به آنها بگوید: «حفظت شیئا و غابت عنک الأشياء».

فقط دقیق‌خوانی است که می‌تواند محقق را به گونه‌ای در هنگام مطالعه آماده کند که با کسب تدریجی اطلاعات، یک ساختار و جدول همه‌جانبه در ذهن خود ترسیم کند و همه عناصر دریافتی را به صورت یک کل به هم پیوسته نمایش دهد. پیش از این، دیدیم که ویژگی اصلی یک تحقیق «پردازش اطلاعات» است. درک کامل مطالب یک کتاب و نگه‌داری منظم و منطقی آنها برای استفاده‌های بعدی، اهدافی است که با دقیق‌خوانی میسر است؛ زیرا بر اثر این نوع مطالعه، مفاهیم به دست دانش‌پژوه سازمان می‌یابد و به زبان او بیان می‌شود و بدین ترتیب، افزون بر درک عمیق‌تر و لذت بیشتر، به آسانی می‌توان به انواع پرسش‌های تشریحی درس و آزمون پاسخ‌گو بود.

بنابراین، ما در این درس، به عنوان یکی از مراحل حساس در فرایند تحقیق، به شیوه مطالعه دقیق یا دقیق‌خوانی، و شرایط و کارکرد آن خواهیم پرداخت؛ زیرا معتقدیم تا هنگامی که محقق نتواند مراد دقیق نویسنده را روشمند و علمی دریابد، حق فیش‌برداری و گزارش از سخن او را ندارد؛ چه رسد به پردازش جدید یا نقد آن. هرگونه اظهارنظر درباره یک بحث، فرع بر این است که ما آن را فهمیده باشیم. اگر بخوایم از محتوای یک

معنا، هرکی روشمند و کامل و سازمان‌یافته داشته باشیم، باید در دقیق‌خوانی مهارت کسب کنیم. از آنجاکه دقیق‌خوانی با سه فن «سازمان دادن»، «علامت‌گذاری و حاشیه‌نویسی» و «خلاصه کردن» تحقق می‌یابد، پیش از آنکه فرایند دقیق‌خوانی را به‌طور عملیاتی و تجربی بررسی کنیم، ناچاریم این فنون را توضیح دهیم.

فنون دقیق‌خوانی

الف) سازمان دادن

هر نوشته باید به مثابه یک کل دیده شود که نکات و جزئیاتی دارد. بدین منظور، خواننده باید دست‌کم سه سطح مختلف معنا را تشخیص دهد:

نظر یا دیدگاه اصلی^۱ یا به اصطلاح تز اصلی: نظر اصلی، یک اندیشه کلی است که می‌تواند همه مطالب و نکات نوشته شده را در خود بگنجانند و بازتاباننده اندیشه و مقصود اصلی نویسنده است. بهتر است این تز را در قالب یک یا دو جمله بیان کنیم، نه فقط به صورت یک عنوان. باید توجه داشته باشیم که دیدگاه اصلی را معمولاً مؤلف، مستقیم، بیان نمی‌کند، بلکه تشخیص آن از راه یادگیری «نکات اصلی» میسر می‌شود. از این رو، با ترکیبی از عناصر اساسی مربوط به نکات اصلی، می‌توان به دیدگاه اصلی نویسنده پی برد و بایک یا دو جمله، دیدگاه اصلی او را بیان کرد؛

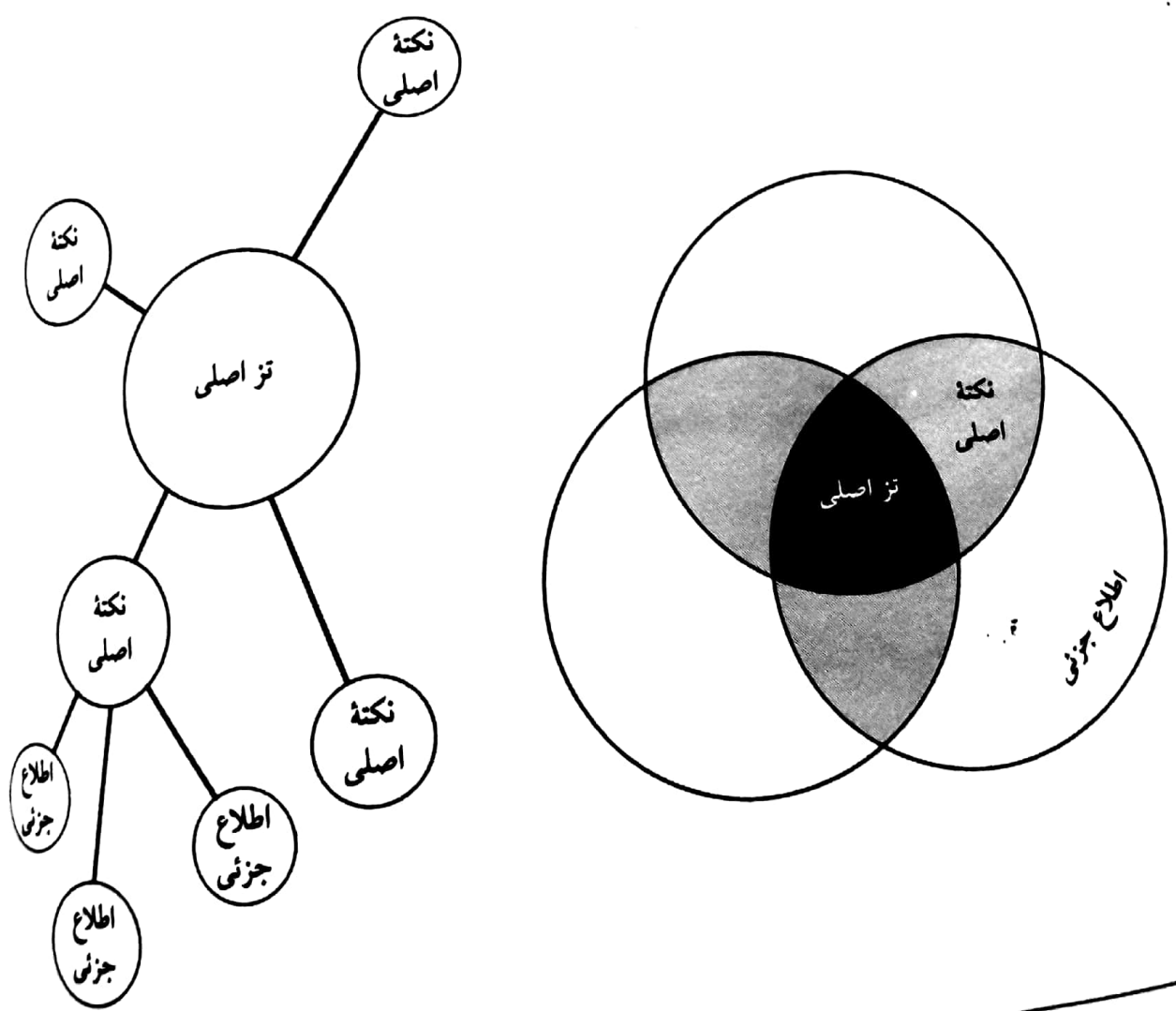
نکات اصلی: تز اصلی معمولاً در قالب چند نکته اصلی بسط و وضوح می‌یابد. غالباً جملات نخست (جملات موضوعی)^۲ در بندها ممکن است نکته اصلی باشند. حروف درشت‌تر و سیاه‌تر از متن و نیز عنوان‌های فرعی، بیشتر حکایت از آن دارند که نکته جدیدی در حال بیان است؛

^۱ در منابع روش تحقیق، به آن «تز» (Theses) می‌گویند. ما در این درس در برابر آن، «دیدگاه اصلی» را به کار می‌بریم و گاهی به‌ناچار از همان واژه تز استفاده می‌کنیم.

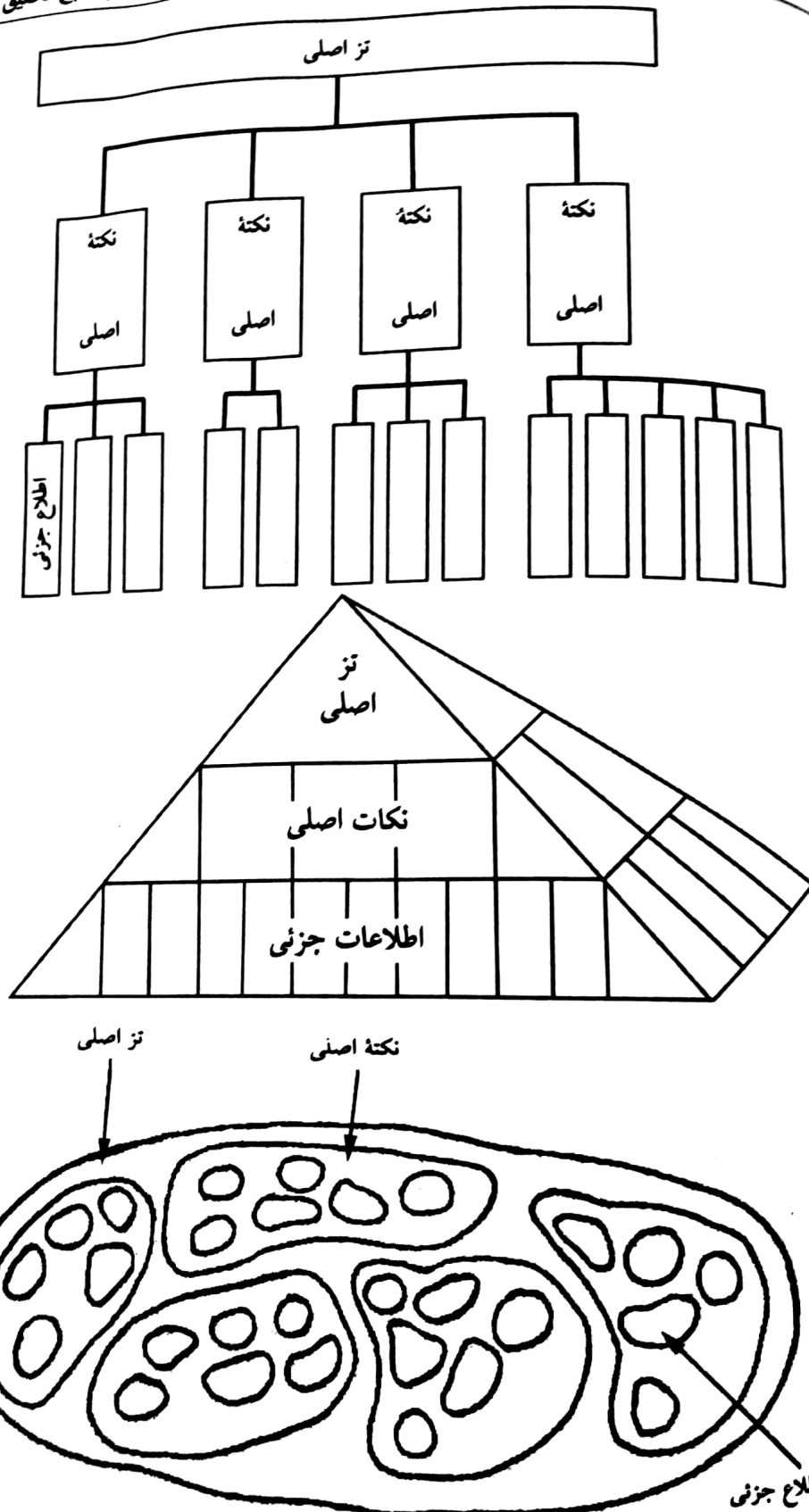
2. Topic Sentences.

جزئیات مهم: جزئیات، مطالبی هستند که به روشن شدن نکات اصلی کمک می‌کنند و در نوشته‌های مختلف متفاوت‌اند. خواننده می‌تواند تعیین کند که برحسب هدفی که دارد تا چه اندازه به این جزئیات نیاز دارد.

این سطوح اهمیت نسبی دارند؛ مثلاً آنچه در یک فصل کتاب، تیز شمرده می‌شود، چه‌بسا نسبت به کل کتاب، یکی از جزئیات مهم باشد. با سازمان دادن مطالب، سطوح مختلف معنا شناسایی می‌شوند. به عبارت دیگر، سازمان دادن مطالب معلوم می‌کند که کدام قسمت از آنها تیز اصلی را تشکیل می‌دهند و جزئیات، که توضیح‌دهنده نکات اصلی‌اند، کدام‌اند. یادگیرنده، با سازمان دادن، می‌تواند مطالب دریافتی را به صورت یک شکل یا طرح تجسم کند.^۱

^۱ برای آگاهی از انواع مختلف طرح‌ها، ر.ک: علی‌اکبر سیف، روش‌های یادگیری و مطالعه، ص ۸۸-۹۳.

شکل شماره ۳: نمودارهایی برای خلاصه‌سازی مطالب پس از دقیق‌خوانی

مثال: فرض کنید که یک معادله پن

شیوه‌های کارآمد مطالعه در تحقیقات دانشجویی». اکنون فرض می‌کنیم که مقاله شما را دقیق خوانی، و مطالب آن را در سه سطح طبقه‌بندی کرده‌ایم. توضیح زیر، عناصر سه‌گانه مقاله شما را منعکس می‌کند:

دیدگاه اصلی و به اصطلاح تز اصلی شما این است: «سه شیوه مؤثر برای مطالعه پژوهشی، یعنی دقیق خوانی و خواندن تجسسی و خواندن انتقادی، می‌تواند تحقیقات دانشجویان را از وضع موجود برهاند و نوآوری و پردازش عمیق‌تر را در آنها شکوفا کند»؛ نکات اصلی مقاله شما عبارت‌اند از: ۱. دقیق خوانی، معانی دقیق موجود در منابع را، منطقی و سازمان‌دهی شده، در اختیار محقق قرار می‌دهد و او با تسلط بیشتری می‌تواند عناصر تحقیق خود را، به دور از هرگونه اختلال و ناهماهنگی، تدوین کند و از سوی دیگر آماده نقد شود؛ ۲. مطالعه تجسسی، که با بارش پرسش‌ها همراه است، محقق را قادر می‌سازد که در فرایند تحقیق، با کنجکاوی و لذت بیشتر، دامنه دریافت خود را از یک منبع توسعه دهد و به استنباط ناگفته‌ها و نانوشته‌های آن دست یابد؛ ۳. محقق، با به‌کارگیری شیوه مطالعه انتقادی، می‌تواند براساس ملاک‌های درونی و بیرونی، سخن دیگران را در ترازوی سنجش قرار دهد و ضعف‌ها و قوت‌های آن را برای رسیدن به دیدگاهی بهتر هموار کند.

جزئیات مهم: مطالب ریزتری هستند که شما آن را در ذیل هر نکته اصلی بازگفته‌اید؛ مثلاً در ذیل دقیق خوانی توضیح داده‌اید که در این نوع مطالعه باید چند کار انجام دهیم: نخست، اینکه مطالعه اجمالی کنیم؛ دوم، اینکه از سه نوع علامت برای سطح‌بندی مطالب استفاده کنیم؛ و مواردی دیگر از این دست.^۱

درس ۱۵: منبع خوانی یا مهارت‌های استفاده از منابع تحقیق (۲) - ۲۴۵

ب) علامت‌گذاری و حاشیه‌نویسی

با علامت‌گذاری می‌توانید اهمیت مطالب را دست‌کم در سه سطح نشان دهید؛ مثلاً می‌توانید دور تز اصلی یک دایره یا بیضی بکشید. اگر تز اصلی در نوشته نیامده است، خودتان آن را در جایی مناسب از حاشیه متن بنویسید و سپس دور آن خط بکشید. همچنین، می‌توان نکات اصلی را داخل قلاب (کروشه) گذاشت و زیر جزئیات مهم خط کشید. علامت‌گذاری سبب می‌شود که خواننده به مطالب، به نسبت اهمیتشان یا به نسبت اصلی و فرعی بودن، توجه کند. حاشیه‌نویسی کمک می‌کند که آنچه از مطالب فهمیده‌ایم در مراجعه بعدی به این منبع به یاد آوریم.

ج) خلاصه کردن

خلاصه کردن درحقیقت بیان نکات اصلی به زبان خود خواننده است که افزون بر نکات اصلی، روابط میان آنها و دلایل نویسنده بر این روابط را بیان می‌کند، و نکات اصلی را به‌طور منطقی به تز اصلی ربط می‌دهد. خلاصه‌نویسی میزان درک و فهم خواننده را مشخص، مرور را آسان، و نگهداری مطالب را در حافظه تقویت می‌کند. برای اینکه بیشترین مطلب را در مطالعه به دست آورید، در هنگام مطالعه، اگر نکته‌ای مهم و مفید خواندید، بلافاصله پس از خواندن و یا مدتی پس از خواندن، از آن خلاصه‌برداری کنید. اگر نمی‌توانید مطلبی را که خوانده‌اید به زبان خود بیان کنید، به احتمال قوی، آن را خوب نفهمیده‌اید و نخواهید توانست آن را به روشنی به یاد آورید. توصیه می‌شود که پس از اتمام دقیق خوانی، خلاصه‌نویسی را در قالب یکی از شکل‌ها یا طرح‌هایی که در این درس نشان دادیم، تنظیم کنید.^۱

^۱ برای دیدن شکل‌ها و طرح‌های بیشتر در این زمینه، ر.ک: علی‌اکبر سیف، روش‌های یادگیری و مطالعه، ص ۱۷۰-۱۷۳.

روش و مراحل دقیق خوانی

۱. منبع مورد نظر یا فصلی از آن را انتخاب کنید. فرض کنید در منبعیابی برای تحقیق، به این نتیجه رسیده‌اید که مثلاً کتاب فطرت شهید مطهری باید دقیق خوانده شود؛ زیرا با تحقیق شما ارتباطی وثیق دارد؛

۲. نخست مطالعه اجمالی را، به همان روشی که پیش‌تر گفتیم، اجرا کنید. توصیه می‌شود که یک فصل نسبتاً مستقل از کتاب را برگزینید و در آغاز با همه کتاب روبه‌رو نشوید. اگر مطالعه اجمالی شما درست بوده باشد، اکنون یک دورنمایی از فصل و سازمان (ترتیب منطقی بحث) به دست آورده‌اید و از فرازونشیب (دشواری و آسانی) بحث نیز برداشتی دارید. همراه کردن ذهن با پرسش‌های خاصی که در مطالعه اجمالی مطرح کردیم، فضای مناسبی برای هضم و جذب مطالب در شما ایجاد کرده است؛

۳. پرسش‌های متعددی درباره محتوای متن طرح کنید و در هنگام دقیق‌خوانی در فکر پاسخ به آنها باشید و تا حد امکان، خلاصه پاسخ را در برابر آنها بنویسید؛

۴. مطالعه دقیق را آغاز کنید. یک مداد در دست بگیرید و مطالب را، برحسب اهمیت و ارتباطشان با یکدیگر، علامت‌گذاری کنید. این علامت‌ها باید حساب‌شده باشند و به سازمان‌دهی عناصر بحث کمک کنند. بنابراین، در تمام مدت زمانی که به مطالعه مشغولید، بارها پرسش «چه ربطی دارد» را از ذهن بگذرانید و بدین گونه، درباره سازمان و ربط مباحث تأمل کنید؛

۵. در هنگام لزوم، انواع حاشیه‌های مفیدی را که به ذهنتان می‌رسد در اطراف نوشته یادداشت کنید. ما، در این باره که محتوای حاشیه چه چیزهایی ممکن است باشد، قاعده و قانونی خاص پیشنهاد نمی‌کنیم. چه بسا تداعی‌های هر خواننده منحصر به فرد باشد. ممکن است یک خواننده به یاد یک بیت زیبا از حافظ یا مولوی بیفتد و خواننده دیگر به یاد مطلبی بیفتد که در کتابی مشابه آن را مطالعه کرده است. به هر روی، حاشیه‌ها باید شان‌دهنده این باشند که فهم عمیق‌تری برای شما رخ داده است و هر کدام نوعی تحلیل

درس ۱۵: منبع خوانی یا مهارت‌های استفاده از منابع تحقیق (۲) ۲۴۷

- و اظهار نظر یا دست‌کم یک جمع‌بندی ماهرانه دربارهٔ بندهای متن باشند؛
۶. پس از اینکه تا پایان فصل را خواندید، با یک مرور فراگیر و جامع، ربط مطالب را در ذهن خود تجسم کنید و آمادهٔ خلاصه‌نویسی شوید؛
  ۷. در قالب یکی از نمودارهای این درس، خلاصهٔ بحث خود را به زبان خود و با دخل و تصرف کافی ترسیم و فشرده کنید؛
  ۸. اگر همهٔ این مراحل را درست انجام داده باشید، بر مطالب تسلط یافته‌اید. اکنون، اگر از محتوای آن برای تحقیق خود استفاده کنید، بهرهٔ بسیار از آن می‌برید.

کارکرد و روش خلاصه‌نویسی در فرایند یادگیری و پژوهش

زآنجا که برای همهٔ محققان، به‌ویژه دانش‌پژوهان سطح ۲ و دانشجویان کارشناسی، فن خلاصه‌نویسی کاربرد بسیاری دارد و ازسوی دیگر، ضرورت این مهارت در همهٔ عرصه‌های آموزشی و پژوهشی به‌گونه‌ای احساس می‌شود، لازم است توضیحات و نکات بیشتری را یادآور شویم و به بیان مختصر آن در فرایند دقیق خوانی بسنده نکنیم.

منه‌شناسی خلاصه‌نویسی

خلاصه‌سازی عبارت است از «کاهش نسبی کمیت اثر با حفظ پیام‌های اصلی و رعایت اسجام»^۱ مقصود از خلاصه‌نویسی، استخراج جوهر مطالب یک اثر است؛^۲ به‌گونه‌ای که به اصل مطالب و هدف و پیام خدشه‌ای وارد نشود^۳ و خواننده با مطالعهٔ آن، محتوای اثر را دریابد. خلاصه‌نویسی ممکن است بر روی کتاب، سخنرانی، مصاحبه، فیلم، نمایش، گزارش، پرونده و مانند اینها انجام شود.^۴

۱. محمدجواد محبتی، روش‌ها، ص ۳۵.

۲. علی‌جانزاده، فن و هنر نویسندگی، ص ۱۷۶.

۳. همان، ص ۲۴۹.

۴. همان، ص ۱۷۶.

تفاوت خلاصه‌نویسی با گزیده‌نویسی و یادداشت‌برداری آن است که در یادداشت‌برداری و گزیده‌نویسی، نکات مورد نظر و مورد علاقه شخص، از بخش‌های مختلف یک منبع نوشته می‌شود و چه‌بسا میان گزیده‌ها انسجام وجود نداشته باشد؛ ولی در خلاصه‌نویسی، توجه به کتاب یا مقاله یا متنی خاص است که چکیده همه آن آورده می‌شود، نه آنکه از هر بوستانی گلی چیده شود. خلاصه‌نویسی شبیه به زیراکس یا عکس گرفتن از متن یا تصویر در مقیاس کوچک‌تر است.^۱

خلاصه‌نویسی با بازنویسی و بازآفرینی نیز متفاوت است. بازنویسی، برگردان منون کهن (شعر یا نثر) به نثر با قلمی دیگر است، بی‌آنکه مفهوم و محتوا دگرگون شود. در بازنویسی، مضمون متن قدیم حفظ می‌شود و حوادث، الفاظ و ترکیب‌ها جابه‌جا می‌شوند و تغییر می‌کنند. همچنین، اصول زبان فارسی حفظ می‌شود و از شکسته‌نویسی می‌پرهیزند. توجه به سن و سطح اندیشه مخاطب برای درک کردن و لذت بردن ضروری است. بنابراین، بازنویسی آن است که یک اثر را با قلمی دیگر و گاه برای مخاطبانی غیر از مخاطبان منبع اصلی دوباره بنویسند؛ مثلاً یک مقاله تربیتی تخصصی را برای نوجوانان بازنویسی کنند. چیزی را باید بازنویسی کرد که در پیام و محتوا ارزش داشته باشد. بازنویسی ممکن است از شعر به شعر، از نظم به نثر، و از نثر به نظم باشد. در خلاصه‌نویسی، نه پیام تغییر می‌کند، نه قالب و محتوا، و نه سبک نگارش؛ برخلاف بازنویسی که بیشتر یا به دلیل ضعف قلمی اثر نخست صورت می‌گیرد و یا به سبب نامناسب بودن نثر آن نسبت به شیوه امروزی. خلاصه‌نویسی بیشتر برای استفاده بهتر از فرصت و زمان است؛ اما در بازنویسی هدف مهم‌تر این است که اثری متناسب با نیاز و ضرورت‌های جدید فرهنگی و ادبی عرضه شود. در بازآفرینی، محتوا و سوژه کهن، به اثر جدیدی بدل می‌شود که با اصل آن متفاوت است. بازنویسی مانند تعمیرات اساسی در

۱. محمدجواد محدثی، روش‌ها، ص ۳۴.

خانه است؛ اما بازآفرینی کوبیدن بنا و از نو ساختن است که چه‌سا نقشه ساختمان و چهارچوب اولیه نیز بر هم می‌خورد.^۱ از این رو، بازآفرینی آن است که در پرتو پیام‌های یک منبع، نقاشی یا فیلم و یا شعر و مانند آن تهیه کنند.^۲ خوب است این نکته مهم را یادآور شویم که خلاصه‌نویسی‌های مورد استفاده در متون تحقیقی به منظور ایجاد وحدت قلم در نوشتار، بهتر است با نوعی خلاصه‌نویسی انجام شود که با بازنویسی وفادارانه آمیخته است. از این رو، در بسیاری از خلاصه‌نویسی‌ها، توصیه می‌شود که بازنویسی و عبارت‌پردازی جدید و مناسب نیز داشته باشیم. این امر از ارزش کار خلاصه‌نویسی نمی‌کاهد، بلکه آن را ارتقا می‌دهد.

ضرورت‌ها و اهداف پژوهشی خلاصه‌نویسی

خلاصه‌نویسی، برای محققان علوم دینی، از چند جهت ضرورت دارد: برای اینکه بتوانیم آثار ارزشمند و مفصلی را که گاه با قلم و نثری روان نگاشته نشده‌اند، در حجمی کمتر و روان‌تر، به مخاطبان عرضه کنیم، ناچاریم ضمن خلاصه‌سازی، محتوای آنها را بازنویسی و روان‌تر کنیم تا مخاطبان، بیشتر از آن استقبال کنند. با خلاصه‌نویسی، می‌توانیم از بسیاری متون معتبر و ارجمند مذهبی مان، که قلمی نامأنوس دارند، مهجوریت‌زدایی، و آنها را احیا کنیم و در ترویج فرهنگ و معرفت اصیل دینی نقشی بسزا داشته باشیم. همچنین، آسیب‌هایی مانند حجیم بودن تحقیقات، ضعف‌های نوشتاری، پراکندگی و آشفتگی بیان و قلم در پژوهش‌های انجام‌شده اقتضا می‌کند که این فن جدی گرفته شود. محققان برای رسیدن به اهداف زیر باید به خلاصه‌نویسی اهتمام ورزند:

۱. چنان‌که در بخش دقیق خوانی گفتیم، خلاصه‌سازی یکی از راه‌های ایجاد تمرکز در هنگام مطالعه است و برای تسهیل یادسپاری و یادآوری، خوب است که به خلاصه‌سازی

عادت کنیم تا بتوانیم برای پردازش عمیق‌تر مطالب زمینه‌سازی کنیم. در واقع، خلاصه‌سازی یکی از راه‌های مؤثر برای انتقال اطلاعات از حافظه کوتاه‌مدت به حافظه بلندمدت است؛

۲. هرگاه قرار باشد که در نوشته تحقیقی خود اثر یا نظریه‌ای را نقد کنیم، نخست باید به دقت و با کارشناسی، محتوای آن کتاب یا نظریه را خلاصه‌وار گزارش دهیم. بدون این کار روشن نیست که چه چیزی را می‌خواهیم نقد کنیم. از سوی دیگر، این گزارش نباید بسیار مفصل باشد، بلکه باید به خطوط اصلی و محل نقد اشاره کند. از این رو، پیش از هر نقدی، به خلاصه‌نویسی محتوای مورد نقد، نیازمندیم. چگونگی خلاصه‌سازی و برجسته‌سازی قوت‌ها و ضعف‌ها، و سامان‌دهی گزارش خلاصه‌وار ما نشان می‌دهد که تا چه اندازه آمادگی نقد داریم؛

۳. الگوگیری و پرورش قدرت نویسندگی: هر محققی باید بکوشد تا افزون بر رعایت درست‌نویسی، واژه‌گزینی و جمله‌پردازی مناسب، قدرت پرورش و بیانی خوب و جذاب داشته باشد. این هدف، در پرتو دقت و خلاصه‌نویسی آثار علمی پیش‌کسوتان در عرصه قلم، دست‌یافتنی است. بدین ترتیب، خلاصه‌نویسی یکی از راهکارهای بهسازی قلم است؛

۴. محدودیت فرصت‌ها و فزونی آثار اقتضا می‌کند که محققان تدبیری بیندیشند تا منابع لازم را با دقت مطالعه و خلاصه کنند تا در دفعات بعد ناچار نشوند دوباره برای آن وقت بگذارند. از این رو، برای بهره‌گیری از مطالعات پیشین و صرفه‌جویی در زمان، ناچاریم که پس از مطالعه یک متن، آن را خلاصه‌نویسی کنیم؛

۵. محقق باید بر اصل کوتاه‌نویسی و مهارت گزیده‌نویسی مسلط باشد تا از حجیم شدن بی‌جهت تحقیق خود جلوگیری کند. به‌منظور اینکه نقل قول‌های مستقیم و طولانی درصد بسیاری از نوشتار محقق را دربرنگیرد و بر اثر آن سهم خود وی در پایان‌نامه ناچیز جلوه نکند، او ناچار است نخست به فشرده‌سازی و زوایدزدایی هر بحثی که از دیگران ر. ساختمان تحقیق خود می‌آورد، همت بگمارد و این، یعنی داشتن مهارت

درس ۱۵: منبع خوانی یا مهارت‌های استفاده از منابع تحقیق (۲) - ۲۵۱

خلاصه‌نویسی. بدون این مهارت، هم اصالت تحقیق او در معرض تردید قرار می‌گیرد، و هم خواننده از متون طولانی فراری است؛

۶. برای ایجاد وحدت قلم، خلاصه‌نویسی ضرورت دارد. در یک نوشتار تحقیقی، ممکن است از ده‌ها منبع، با قلم‌های متفاوت، ناهمسان و گاه پر از غلط‌های نگارشی و ویرایشی، استفاده کنیم. تا هنگامی که به سبب اهمیت و حساسیت برخی متون، ناچار بنویسیم نقل قول مستقیم بیاوریم، ذهن ما باید دستگامی باشد که مطالب دیگران را بگیرد و خمیر کند و با بیان درست و فشرده خود بنویسد. نوشتار نباید ناهموار، و مانند یک لباس با ده‌ها وصله ناهم‌رنگ جلوه کند.

مراحل خلاصه‌نویسی^۱

۱. متن را برگزینید و با مطالعه اجمالی آن تعیین کنید که تا چه اندازه می‌خواهید از متن بکاهید: نصف، ثلث، ربع، یک‌دهم و یا یک‌بیستم؟
۲. همهٔ اثر را به صورت یک کل به هم پیوسته بخوانید. دقیق‌خوانی مناسب‌ترین شیوه برای خلاصه‌سازی متون است. فعالانه مطالعه کنید و با استفاده از علامت‌ها و حاشیه‌نویسی بکوشید تا پیام‌های نوشته را دریابید. خواندن بخشی از یک اثر منجم، روش درستی نیست. دست‌کم یک فصل یا بخشی از متن را که نسبتاً مستقل است، انتخاب کنید. اگر اثر را بند به بند خلاصه کنید، نمی‌توان ادعا کرد که خلاصه‌نویسی نهایی عیناً همان چیزهای است که در نگاه نخست و با خواندن هر بند خلاصه کرده‌اید. تلخیص نیز همانند ترجمه نیازمند اشراف بر کل مطالب متن است. حتی اگر می‌خواهید کلپی هزار صفحه‌ای را خلاصه کنید، نخست، همهٔ آن را بخوانید؛ زیرا نویسنده معمولاً از یک منطق و سازمان در کل نوشتار خود پیروی می‌کند و او اکنون نزد شما نیست و شما

^۱ در بحث خلاصه‌نویسی، از منابع زیر نیز استفاده شده است: علی جاتزاده، فن و هنر نویسندگی، ص ۱۷۸؛ ابوالقاسم حسینی، بر بال قلم، ص ۳۰۹؛ مریم صفایی حائری، آیین نگارش، ص ۱۶۸؛ محمدجواد محلاتی، روش‌ها، ص ۳۱.

باید تنها با همین نوشته‌ها و الفاظ بتوانید از ساختار پیام‌هایی سر در بیاورید که در ذهن او بوده است؛

۳. در هنگام خواندن، افزون بر حاشیه‌نویسی و علامت‌گذاری در درون کتاب، نکاتی را که در نظر نویسنده منبع در درجه اول اهمیت هستند در برگه‌های جداگانه یادداشت کنید. تشخیص این خطوط اصلی همیشه آسان نیست؛ مثلاً در جمله «امروز میلیونرها مؤمن انقلابی، هم‌پیمان و هم‌صدا، جامه‌های سیاه بر تن، راهپیمایی بیست و دوم بهمن را برپا کردند»، رنگ لباس راهپیمایان در نگاه نخست نکته‌هایی فرعی جلوه می‌کنند؛ اما ممکن است همین رنگ لباس نشان از یک حادثه‌ای مهم باشد و آن اینکه راهپیمایی هم‌زمان با عاشورا بوده است. باید توجه کنیم که در هر بند (پاراگراف) یک یا دو جمله، بسیار مهم است. «هسته»، «سرفراز» و «جمله گویا» نام‌های مترادفی‌اند برای جمله مهم هر بند. هنگام مطالعه و نیز برای خلاصه‌نویسی، بکوشیم تا جمله مهم هر بند را بیابیم. هسته بندها در منابع انگلیسی و هر منبعی که ویرایش درست شده باشد، بیشتر، در آغاز هر بند دیده می‌شود. در سطح‌بندی به‌منظور اهمیت‌سنجی عناصر یک نوشتار، می‌توانیم جمله‌های آن را به سه دسته تقسیم کنیم:

الف) مطالبی که قسمت‌های اصلی فکر نویسنده را تشکیل می‌دهند و باید آنها را عیناً نقل کرد؛

ب) مطالبی که می‌توان به کلی از آنها چشم پوشید؛

ج) مطالبی که مستقیم با قسمت‌های اصلی فکر نویسنده مربوط نیست، بلکه توضیحات و مثال‌هایی است که برای روشن شدن بیشتر فکر نویسنده آمده است؛ به‌گونه‌ای که نه می‌توان آن را عیناً نقل کرد و نه می‌توان به کلی از آن چشم پوشید. برای

۱. البته می‌دانیم که علامت زدن در منابع کتابخانه، حتی با مداد، اشکال دارد. گاهی برخی این کار را کرده‌اند و تصمیم گرفته‌اند که علامت‌ها را پاک کنند؛ اما کتاب با انواع علامت و یادداشت‌های شخصی به کتابخانه بازگشت داده شده است. از آنجاکه این کتاب‌ها فقط مال ما نیست، نمی‌توانیم موجب فرسایش زودرس آنها بشویم.

خلاصه‌سازی این گونه مطالب، باید آنها را با دقت بخوانید و قسمت‌های اصلی آن را

نشرده‌وار و کوتاه باز نویسید؛

۴. دربارهٔ نانوشته‌ها نیز تأمل کنید و بکشید تا انسجام موجود را توجیه و معقول‌سازی کنید. بدین منظور، باید در هنگام مطالعه، ذهن خود را با انواع پرسش همراه سازید و همواره آزمون «چه ربطی دارد؟» را اجرا کنید؛

۵. موارد حذفی را مشخص کنید. حذفیات عبارت‌اند از: مثال‌های غیرضروری،

توضیحات اضافی، موارد تکراری و مانند آنها. هنگام مرور یادداشت‌های خود، که حاوی خطوط اصلی است، گاه پی می‌بریم که برخی نکات در مجموع چندان اهمیت ندارند،

گرچه در لحظهٔ یادداشت‌برداری مهم جلوه می‌کرده‌اند. در این صورت، باید این نکات را

حذف کنیم. به جای عبارت‌های بلند و مترادف‌های متعدد و مشابه، یک واژه یا یک جملهٔ

کوتاه، به ابتکار خود، بسازید؛ مثلاً به جای «تفاوت قایل شدن میان افراد بدون دلیل و عذر

موجه»، واژهٔ «تبعیض» را بیاورید.

در کل، همواره از جمله‌های کوتاه استفاده کنید؛

۶. اکنون وقت آن است که مطالب مهم متن را با دقت به هم پیوند دهید و به یک

نوشتار منسجم بدل کنید. در مرحلهٔ نگارش، باید سبکی متناسب با نوشته برگزینید و

یک‌دستی و وحدت قلم را در سراسر نوشتار حفظ کنید. این یک‌دستی، هم باید در زبان

و ادبیات رعایت شود، و هم در سطح مناسب با مخاطب. همچنین، افزون بر قواعد

درست‌نویسی و شیوانگاری، هماهنگی و یک‌نواختی افعال، از لحاظ زمان و دیگر

ویژگی‌ها، باید رعایت شود؛

۷. نوشتار خود را بازخوانی، حک، اصلاح و ویرایش کنید.

شرایط و عناصر خلاصه‌نویسی مطلوب

۱. بهتر است در آغاز خلاصه‌نویسی، نام متن اصلی و مشخصات کتاب‌شناسی و امتیازات

- علمی - ادبی متن را به همراه یک زندگی نامه مختصر از مؤلف بیاوریم؛
۲. اگر خلاصه آماده شده نسبتاً طولانی است، در آغاز آن یک چکیده بنویسیم و نتیجه‌ها و فایده‌های علمی و عملی نوشته را در چند سطر در اختیار خواننده قرار دهیم؛
  ۳. خلاصه باید آینه متن اصلی باشد و در تمرکز، تأکید و تفصیل دادن یا گذراندن شدن، با متن اصلی هماهنگ باشد؛
  ۴. در پیام‌ها و محتوای اصلی متن تصرف نشود، و طرح کلی و ساختار بحث اصلی حفظ شود و مباحث خارج از نوشتار را مطرح نکند؛
  ۵. گاه متن اصلی با ابهام‌ها و اشتباه‌ها و انحراف‌هایی آمیخته است. در این صورت خلاصه‌نویس، با افزودن توضیحاتی در پانویس، رفع ابهام می‌کند یا نادرستی آن را گوشه می‌کند. همچنین، می‌توان در پایان خلاصه‌نویسی، نقدی جداگانه بر آن نوشت.

انواع خلاصه‌نویسی

- خلاصه‌نویسی به اغراض مختلف، و به شکل‌های گوناگون نوشته می‌شود. برخی از آنها را در اینجا به اختصار معرفی می‌کنیم:
۱. خلاصه‌نویسی آزاد: خواننده، برای یادآوری و مرور مطالب مطالعه شده، از این خلاصه‌نویسی استفاده می‌کند. در این صورت، محتوای کتاب به صورت سرفصل‌های اصلی و فرعی آن کتاب خلاصه می‌شود؛
  ۲. خلاصه‌نویسی تفصیلی: برای استفاده دیگران انجام می‌گیرد تا کتاب‌های حجیم و مفصل، تا حد امکان، برای مطالعه علاقه‌مندان آماده شود؛
  ۳. خلاصه‌نویسی به منظور معرفی کتاب: برای ایجاد انگیزه مطالعه آن کتاب در دیگران؛^۱

۱. حمید بصیریان، کلک خیال‌انگیز (۲)، ص ۶۱.

درس ۱۵: منبع خوانی یا مهارت‌های استفاده از منابع تحقیق (۲) - ۲۵۵

۴. تلخیص فهرستی: تهیه خلاصه مطالب کتاب به منظور معرفی همه موضوعاتی که در آن کتاب بررسی شده است؛^۱
۵. تلخیص موضوعی: تهیه فهرست کلی کتاب، بدون ذکر اجزا و موضوعات بحث‌شده، به منظور آشنایی با موضوعات کلی کتاب؛
۶. تلخیص علمی: تهیه خلاصه نتایج و مقاصد نویسنده به قصد استخراج پیام، اصول، قواعد و مفاهیم خاص؛
۷. تلخیص نموداری: تلخیص محتوای کتاب‌های علمی، غیرعلمی و گزارش‌های تحقیقی به صورت نمودار، طرح یا نقشه.^۲ انجام این نوع تلخیص، در مرحله پایانی دقیق خوانی توصیه می‌شود.

مهارت ترسیم درخت حافظه پس از مطالعه منابع

پس از اینکه یک منبع را برای تحقیق خواندیم و فهمیدیم، چه تدبیری باید بیندیشیم که این مطالعه را در دفعات بعد تکرار نکنیم، هر دانش‌پژوهی مایل است که شیوه مطالعه او به گونه‌ای باشد که مطالب در ذهن او پایدار و ماندگار شوند و در آزمون‌ها نیز بتواند از حاصل مطالعات خود به بهترین شکل استفاده کند. یکی از راهکارهایی که می‌تواند این هدف را دست‌یافتنی کند، ترسیم درخت حافظه است. روش کار چنین است: با استفاده از انواع نمودار، برحسب سلیقه و ابتکار خود، مطالب را خلاصه‌وار در نمودار نشان دهید. نمودارهای متنوعی می‌توانید رسم کنید؛ مثلاً از اشکال هندسی استفاده کنید و از انواع خطوط و رنگ‌های متنوع برای رده‌بندی مطالب براساس اهمیتشان بهره‌برید. می‌توانید یک درخت رسم کنید و مطالب مطالعه‌شده را، برحسب میزان اهمیت، در تنه و شاخه‌ها، و به جای میوه در آن ترسیم کنید. درخت حافظه باید به گونه‌ای طراحی شود که در نگاه

۱. علی جانزاده، فن و هنر نویسندگی، ص ۲۵۰.

۲. حمید بصیریان، کلک خیال‌انگیز (۲)، ص ۶۱.

نخست، مطالب منبع اصلی تداعی شوند. هنگامی که در دفعات بعد به مطالبی نیاز داشته باشیم که پیش‌تر خوانده‌ایم، می‌توانیم با تأمل در نمودارهای مطالب - که نگارنده آن را «منظومه مطالب» می‌نامد - جایگاه آنها را به سرعت باز شناسیم و در حافظه خود احضار کنیم. درخت حافظه هرچه تجسمی‌تر شود و حالت طراحی و نقاشی بیابد، در یادآوری مطالب مؤثرتر است. بکوشید تا مطالب جزئی و عریض و طویل کتاب را در نمودار ننویسید و آن را شلوغ و پیچیده طراحی نکنید. رئوس مطالب و نکات کلیدی را با تنظیم و ترتیبی خاص در نمودار نشان دهید.

تمرین‌ها و فعالیت‌ها

۱. یکی از درس‌های مهم این کتاب را به روش دقیق‌خوانی مطالعه، و یک درخت حافظه برای آن ترسیم کنید.
۲. یکی از منابع مربوط به موضوع تحقیق خود را دقیق‌خوانی کنید.
۳. متن زیر را با شیوه دقیق‌خوانی مطالعه کنید و همه اصول و فنون آن را به کار گیرید.

«معرفی سه دوره کلی آموزش مهارت‌های پژوهش»

الف) مقدمات پژوهش

مقدمات پژوهش مهارت‌های پیش از تحقیق است و شامل مجموعه مهارت‌های یادگیری، مطالعه و نیز مهارت‌های قلم است. محقق در این مرحله باید به گونه‌ای خود را به ابزار تحقیق مجهز کند. مهارت‌هایی مانند کتاب‌شناسی، خلاصه‌نویسی و گزارش‌نویسی، فرد را به تدریج برای محقق شدن آماده می‌سازد. بسیار روشن است که تسلط بر مهارت‌های مطالعه، بهره‌وری و کارایی را بالا می‌برد و دانش‌پژوه، در پی آموزش کافی، در کنار اعتماد به نفسی که بالطبع به دست می‌آورد، خود را آماده تحقیق

متأسفانه، در آستانه پایان نامه، برای یک دانشجوی تحصیلات تکمیلی و احساس
برای چیست؟ هم یادگیری مهارت‌های پژوهشی و هم خود اصل پژوهش، تا این برهه
زمانی محدود و حساس، به تأخیر افتاده است. برخی اعتقاد دارند که «پژوهش» باید پس
از آموزش و تحصیل کافی آغاز شود. این تقریباً سخن درستی است؛ اما آیا حتی
«آموزش» مهارت‌های پژوهشی نیز باید تا این زمان به تأخیر افتد؟ آموزش مهارت‌های
پژوهشی مقدم بر به‌کارگیری آنهاست. چگونه می‌توان این دو مقوله را با هم در یک زمان
محدود جمع کرد؟

یک آسیب بزرگ این است که به مقدمات پژوهش و نیز پژوهش مقدماتی توجه
نمی‌کنیم، اما می‌خواهیم به خود پژوهش اهمیت دهیم! دانش‌پژوه ما هنوز از مهارت‌های
دقیق‌خوانی، مطالعه تجسسی، مطالعه انتقادی، خلاصه‌نویسی تخصصی، گزارش‌نویسی
تخصصی از یک نظریه، بازسازی ساده یک محتوا، درست‌نویسی فارسی و کتاب‌شناسی
کافی بی‌بهره است و حتی غلط‌های املائی - که به تعبیری گناه کبیره در عرصه قلم
است - دارد. در عین حال، در اندیشه تنظیم یک مقاله علمی است. چه بسا این آسیب
بر اثر عوامل متعددی پدید آمده، و ادامه یافته باشد. دیده شده است که برخی مریبان،
حتی در این مقاطع اولیه، از دانش‌پژوه تحقیق‌های تبیینی می‌خواهند و یا حتی برخی
مریبان روحیه محقق‌پروری ندارند؛ غافل از اینکه این مقطع، حساس‌تر و
سرنوشت‌سازتر است. بدون کسب مهارت‌های لازم در مقدمات پژوهش، کار محقق به
سردرگمی و بن‌بست‌های پژوهشی می‌انجامد و او فقط می‌تواند ادای محقق را
دریابارد. بدون داشتن مهارت‌های مقدماتی، که جنبه ابزاری دارند، نمی‌توان پژوهش
کرد. ذی‌المقدمه همیشه بر مقدمه مبتنی است.

یکی از مهارت‌های مقدماتی پژوهش، مهارت آموزش‌یابی کافی و درست در مراحل

آموزشی است تا پژوهشگر آمادگی طبیعی و علمی بیابد. پژوهش امری دفعی و بی‌مقدمه نیست؛ همان‌گونه که یک میوه مراحل را می‌پیماید تا میوه‌ای رسیده و کامل شود، دانش پژوه نیز در یک ماده درسی، نخست باید مطالب موجود را بیاموزد و روزبه‌روز بر کمیت و کیفیت اطلاعات خود بیفزاید تا به‌صورت طبیعی از دل اطلاعات و آموخته‌های او، پرسش‌ها و مسائلی جدید تولید شود و این پرسش‌ها وی را به پژوهش وادارد.

برای دیدن آموزش کافی، که مقدمه تحقیق است، مهارت‌ها و شیوه‌های متعدد مطالعه ضرورت می‌یابد. دانش پژوهی که مطالعه روشمند و پژوهش‌گرا و مسئله‌محورانه برای او یک عادت و ملکه نشده باشد، پس از فارغ‌التحصیلی یا در مقاطع بالاتر پژوهشگر موفق نخواهد شد. بنابراین، یکی از مهارت‌ها خوب آموزش دیدن و خوب تحصیل کردن در دوران آموزشی، هم در کیفیت و هم در کمیت است. اگر آموزش ناکافی باشد و دانش‌پژوه سرمایه علمی خود را برای تحقیق ناکافی بداند، شایسته است که با تسلط بر شیوه‌های مطالعه به خودآموزی روی آورد. اگر پایه اطلاعات وی به حد کفایت نرسد ناگزیر است که در عرصه پژوهش، برای برآوردن توقعات منطقی دیگران، کار محققان دیگر را شبیه‌سازی کند.

ب) پژوهش مقدماتی

این مرحله یک حلقه واسط و تعیین‌کننده است. محقق در این مرحله شبیه به یک قاری مبتدی است که پس از آموزش روخوانی، روان‌خوانی، تجوید، وقف و ابتداء، از قاریان بزرگ قرآن تقلید می‌کند تا به‌تدریج بتواند خود صاحب سبک شود. محقق، در این مرحله، پس از اینکه برخی مهارت‌های مربوط به روش یادگیری و مطالعه، و مهارت‌های مربوط به قلم، و آشنایی با مهارت‌های پژوهش حقیقی را آموخت، می‌تواند مقالات

درس ۱۵: منبع خوانی یا مهارت‌های استفاده از منابع تحقیق (۲) ۲۵۹

ساده‌ای بنویسد و با مشاوره و نظارت مربی، به شکل‌های مختلف و به تدریج، به عرصه پژوهش حقیقی نزدیک شود. مربیان باید برحسب شرایط، محقق را به فعالیت‌هایی مناسب فرابخوانند. اگر دانش‌پژوه یا محقق مبتدی نتواند از این گذرگاه عبور کند، در مرحله مقدمات می‌ماند و عوارض بسیاری را متحمل می‌شود؛ زیرا تلاش‌های او به مرحله بهره‌برداری نرسیده است. افزون بر اینها، ترسی نهفته و عدم اعتماد به نفس در درون او باقی می‌ماند.

ج) پژوهش حقیقی

در این مرحله، محقق باید روش تحقیق ۲ یا به عبارت دیگر روش تحقیق پیشرفته را بیاموزد. محقق در این مرحله، خود را در مباحثی از رشته تحصیلی‌اش صاحب مسئله می‌بیند؛ با پرسش‌هایی روبه‌روست و ذهن او درگیر برخی ابهامات علمی است. او، ناخواسته، گاهی برای یافتن پاسخ پرسش‌های علمی خود، کنجکاوانه تلاش‌های گاه ناروشمند می‌کند. محقق در چنین شرایطی، به گفته سقراط، آستن حقایق و نظریه‌های علمی است و باید مراحل را بیاموزد تا به تولید علم برسد. مهارت‌های پژوهش حقیقی برای همین مرحله باید به کار گرفته شوند؛ البته یادگیری مهارت‌های پژوهشی ۱ (روش تحقیق ۱) هرگز نباید تا این مرحله به تأخیر افتد. یادگیری مهارت‌های پژوهشی یک چیز است و به کار گرفتن آنها یک چیز دیگر. محقق در مرحله سوم، مهارت‌های پیشرفته پژوهشی را می‌آموزد و اجرا می‌کند. اگر مقدمات پژوهش و پژوهش مقدماتی را تا این مرحله به تأخیر اندازیم، ترافیک سنگینی از صدها مهارت ریز و درشت در خواهد گرفت. آیا هیچ مربی‌ای می‌تواند با کارگاه آموزشی چندروزه این معضل را حل کند؟ شگفت‌آور است اگر مربی ادعا کند که می‌تواند برای دانشجویانی که هنوز دو واحد روش تحقیق را نگذرانده‌اند، در ظرف مثلاً سه روز، کارگاه پایان‌نامه‌نویسی

مؤثری برگزار کند.

۴. درباره موضوع خود، نخست درون‌مایه اصلی، و سپس نکات مهم، و در نهایت جزئیات مهمی بیاید و با نوشتن سه صفحه متن، آن سه را به هم ربط دهید (تمرین معکوس).

---

۱. برگرفته از مقاله نگارنده، با عنوان «سه اصل روش‌شناختی در آموزش مهارت‌های پژوهشی»، مندرج در فصلنامه علمی - تخصصی پژوهش، سال اول، شماره ۲، ۱۳۸۸، ص ۸۸۴.

شرایط تحقق وطن

سؤال: اهل شهر (الف) هستم، مدتی است در شهر (ب) سکونت دارم و مشغول به کار شده ام، آیا شهر (ب) وطن من محسوب می شود و نماز در این شهر کامل است؟

جواب: اگر در شهر (ب) قصد زندگی به مدت حدود ده سال یا بیشتر دارید، این شهر وطن شما محسوب می شود و در صورتی که معلوم نیست چه مدت سکونت خواهید داشت یا می دانید کمتر از ده سال سکونت خواهید داشت، وطن شما محسوب نمی شود ولی در صورتی که بنا دارید حداقل حدود یک سال در این شهر سکونت داشته باشید مسافر محسوب نمی شوید و بدون قصد اقامت ده روز نیز نماز شما تمام و روزه صحیح است.

کاربر گرامی؛ لطفا قبل از تکمیل فرم، موارد زیر را مطالعه کنید:

- جهت مکاتبه با دفتر، از قسمت [ارسال نامه](#) استفاده نمایید.
- به منظور استفتاء یا ارسال سؤال شرعی، از قسمت [ارسال سؤال شرعی](#) استفاده نمایید.
- جهت ارائه انتقاد و پیشنهاد به سایت دفتر، از قسمت [ارتباط با بزرگان](#) استفاده نمایید.
- از فرم زیر فقط برای ارائه نظرات در مورد محتوای همین صفحه استفاده نمایید.
- مسئولیت ارسال اشتباه بر عهده ارسال کننده آن است.

نام:

نام خانوادگی:

پست الکترونیکی:

* شماره:

امور شرعی

سوال شرعی

باسخگویی تلفنی

پرداخت وجوهات شرعی

بگیری وجوهات شرعی

فقه و احکام شرعی

استهلال

کانال فقه و احکام

عناوین منتخب

فقه و احکام شرعی - سئوالات

فقه و احکام شرعی - سئوالات